

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВОЇ ПРАКТИКИ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРАХ

PECULIARITIES OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE OF COURTS OF GENERAL JURISDICTION IN LAND DISPUTES

Рябченко Ю.Ю., д.ю.н., професор,
професор кафедри приватного права

Державний податковий університет Міністерства фінансів України

В статті проведено дослідження особливостей правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції в земельних, зокрема, в земельно-майнових спорах. Розкрито особливості комплексного правозастосування щодо цивільного та земельного законодавства в умовах реалій сьогоденного правосуддя. Звернуто увагу на те, що правозастосування при урегулюванні земельно-майнових спорів носить методично різнонаправлений характер від простого, суто шаблонного правозастосування норм права, до тлумачення судом їх змістовно-правової суті та застосування правових аналогій, а іноді – використання Великою Палатою Верховного Суду судової правотворчості при наявності неповноти, нечіткості чи суперечливості норм права або їх відсутності.

Така особливість правозастосовчого процесу носить об'єктивний характер, оскільки правовідносини у сфері земельного права регулюються не лише Цивільним та Земельним кодексами України, а і цілим додатковим комплексом законодавчих актів локального характеру. Таку об'ємність нормативної мети законодавець, на фоні над стрімкого розвитку суспільних відносин, об'єктивно не в змозі «відредагувати» на предмет доповнення, зміни, уточнення чи скасування певних правових положень, що свідчить із проаналізованої судової практики Великої Палати Верховного Суду.

Автор на прикладі конкретної судової справи, що була предметом перегляду у всіх судових інстанціях, включаючи касаційну, розриває особливості формування єдності правозастосовчої практики Великої Палати Верховного Суду та вирішення виключної правової проблеми, яка мала місце при розгляді земельного спору.

В роботі відзначається той факт, що для точного правозастосування норм права у сфері земельно-майнових спорів одним із важливих аспектів є доведеність фактів щодо визначення і узгодження меж земельних ділянок на місцевості, оскільки саме такі дії є певною запорукою і гарантією належної оцінки доказової бази у справі.

Ключові слова: земельно-майнові спори, судова правотворчість, судова практика, цивільне судочинство, цивільний процес.

The article examines the peculiarities of law enforcement practice of courts of general jurisdiction in land disputes, in particular, in land and property disputes. The peculiarities of complex law enforcement in relation to civil and land legislation in the conditions of today's justice are revealed. Attention is drawn to the fact that law enforcement in the settlement of land and property disputes is methodically multidirectional in nature, from the simple, purely template law enforcement of legal norms, to the court's interpretation of their substantive and legal essence and the application of legal analogies, and sometimes – the use of judicial law-making by the Grand Chamber of the Supreme Court in presence of incompleteness, vagueness or inconsistency of legal norms or their absence.

This feature of the law enforcement process is objective, since legal relations in the field of land law are regulated not only by the Civil and Land Codes of Ukraine, but also by a whole additional set of local legislative acts. Against the backdrop of the rapid development of social relations, the legislator is objectively unable to «edit» such a volume of normative goals for the purpose of adding, changing, clarifying or canceling certain legal provisions, as evidenced by the analyzed judicial practice of the Grand Chamber of the Supreme Court.

Using the example of a specific court case that was reviewed in all court instances, including the cassation, the author breaks down the peculiarities of the formation of the unity of the law enforcement practice of the Grand Chamber of the Supreme Court and the solution of an exceptional legal problem that occurred during the consideration of a land dispute.

The work notes the fact that for the accurate enforcement of legal norms in the field of land and property disputes, one of the important aspects is the proof of facts regarding the definition and agreement of the boundaries of land plots in the area, since such actions are a certain guarantee and guarantee of a proper assessment of the evidence base in the case.

Key words: land and property disputes, judicial law-making, judicial practice, civil proceedings, civil process.

Постановка проблеми. Судові спори, предметом яких є земельні ділянки чи похідні позови, які пов'язані із питаннями оренди земельних ділянок все частіше і частіше стають предметом судового розгляду. З урахуванням даних обставин, правозастосовча практика судів загальної юрисдикції на сьогодні не має єдності у певних принципових питаннях. Така ситуація обумовлена з одного боку комплексним аспектом різнорідних галузей матеріального права, зокрема цивільного та земельного, а з іншою – постійною зміною як цивільного, так і земельного законодавства. З цих підстав по суті практика Великої Палати Верховного Суду починає набувати прецедентного характеру, узгоджуючи цивільне і земельне законодавство у сфері цивільно-правових спорів, предметом яких є земельні ділянки. Така система правозастосування, де судова практика все активніше починає відігравати роль джерела для правового захисту не лише у наявних, але і потенційних цивільно-правових спорах, свідчить про те, що захист майнових прав на земельні ділянки у цивільному судочинстві набуває безумовної актуальності, в тому числі і на доктринальному рівні.

Така ситуація в подальшому буде лише ускладнюватися за рахунок розподілу земельних ділянок між співвласниками, подружжям, їх спадкуванні та виникненні спорів між спадкоємцями.

Безумовно, на практику судів загальної юрисдикції у сфері земельно-правових спорів впливає і судова практика Європейського суду з прав людини. Верховенство права і справедливості є тими складовими, на які сподіваються сторони земельно-правового спору в цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції в земельних спорах були присвячені дисертаційні роботи П. Кулініча (2005), М. Гаврилюка (2013), І. Завгородньої (2016), О. Уразовської (2019), наукові статті М. Ясинка (2023), М. Чебишева (2023), О. Мороза (2023). Незважаючи на це, питання правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції в земельних спорах залишається одним із найскладніших питань у сфері цивільного судочинства. Причиною цьому, зокрема, є об'єктивний розвиток суспільних відносин у сфері землеволодіння

та землекористування в умовах надстрімкого суспільного розвитку, який потребує швидких змін як в питаннях законодавства, так і судової практики, що у свою чергу потребує науково-практичних досліджень. На сьогодні залишається невирішеним цілий ряд суто практичних питань як у сфері, наприклад, ліквідації фермерських господарств та створення на його основі різних товариств, що потягне за собою цілий спектр питань у сфері землекористування, а відтак це породить цілий ряд земельно-майнових спорів, які потрібно буде вирішувати в судах загальної юрисдикції.

Виклад основного матеріалу. Серед природних об'єктів, які являють собою національне багатство нашої держави земля займає своє унікальне місце. Саме з цих підстав вона і перебуває під особливою охороною і захистом як суспільства, так і її власників. При цьому, таке право останнім гарантується державою, а відтак воно набувається і реалізується виключно у відповідності до закону (ст. 14 Конституції України).

В той же час, судовою практика судів загальної юрисдикції показує, що земельні спори між власниками земельних ділянок із приводу розмежування, розподілу часток, спадкування, передачі в користування на основі договорів оренди та їх пролонгації, виконання та дострокового розірвання, виконання договорів, предметом яких є право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови, відносини щодо земельних сервітутів тощо з року в рік зростають, а відповідно ускладнюється і їх правозастосовча практика. Така ситуація обумовлюється тим, що земельні спори являють собою багатопредметні різнопланові відносини. З цих підстав правозастосовча практика їх вирішення не характеризується уніфікаційними процесами, що безумовно викликає ускладнення як у сторін спору, так і у самого суду.

Отже, земельні спори можна віднести до складної категорії цивільних справ, бо кожна така справа, стаючи предметом судового розгляду, має як свою обособлену систему доказів, так і характеризується специфічними фактами та обставинами, які кожного разу привносять в правосуддя свої особливості, а відтак вони безумовно впливають і на свою обособлену юридичну кваліфікацію.

Якщо ж говорити про земельні спори, які розгортаються у сфері цивільного судочинства, то безумовно можна звернути увагу на те, що ключовий аспект правозастосовчої практики схиляється до обов'язкового застосування норм двох галузей матеріального права: земельного і цивільного. Саме законодавство цих двох галузей права являє собою комплексну нормотворчу систему, на основі якої і формується вся правозастосовча практика в судах загальної юрисдикції нашої держави.

Сьогодні така практика створюється на основі різних правозастосовних алгоритмів, від буквального, суто механічного застосування норм права, до тлумачення судом окремих правових положень або застосування правовий аналогій (аналогія права, аналогія закону), а в окремих випадках – і застосування судової правотворчості при неповноті, нечіткості чи суперечливості норм права або їх відсутності, що є новим спрямуванням в правозастосовчій практиці судів загальної юрисдикції, оскільки «судова правотворчість вбирає в себе як класику цивільного процесуального права, яка ґрунтується на законах і кодексах, судовій практиці та наукових концепціях і дослідженнях, легітимізується на національному рівні законодавцем в ЦПК України і спрямована на оперативність, розумність, законність та обґрунтованість судових рішень на принципах верховенства права та справедливості [1, с. 8].

В той же час, законодавець не відкидає і можливу наявність такої судової практики, яка хоча і опосередковано, але все частіше і частіше набуває прецедентного характеру, впливаючи на однотипність застосування як цивільного, так і земельного законодавства в цивільному судочинстві.

Сьогодні таку практику формує Велика Палата Верховного Суду, яка по суті адаптує норми як матеріального, так і процесуального права до швидкоплинної зміни суспільних відносин, розвиваючи в такий спосіб право з точки зору ефективності його реалізації.

Така необхідність у формуванні правозастосовчої єдності в правосудді носить об'єктивний характер, оскільки норми права у сфері земельних правовідносин часто мають певні свої неузгодженості. Така ситуація утворюється об'єктивно, оскільки земельні правовідносини на сьогодні регулюються не лише Земельним кодексом України, а і цілим рядом законодавчих актів, які регулюють певні локальні питання у сфері земельних правовідносин. Так, питання оренди землі регулюється Законом України «Про оренду землі». Право власності на земельні ділянки регулюється Цивільним кодексом України та Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Питання визначення вартості земельних ділянок регулюється Законом України «Про оцінку земель». Більш того, окремі норми Земельного кодексу не в повній мірі узгоджуються із цивільним законодавством, що створює певні труднощі правозастосовчого характеру. В той же час, законодавчі акти, яких сьогодні в Україні налічується більше одного мільйона [2, с. 20], на фоні стрімкого розвитку суспільних відносин, надзвичайно швидко «старіє». Законодавець, працюючи і контролюючи таку масу законодавчих актів, не має реальної можливості швидко оновлювати нормативну базу за рахунок швидкої зміни, доповнення чи скасування окремих норм чи блоку таких норм, або швидко приймати нове законодавство, яке часто через його недоопрацювання та нехтування алгоритмами нормотворчої техніки, носить колізійний характер, що знову ж призводить до ускладнення правозастосовчої практики у сфері земельних відносин. У свою чергу, відсутність, а часто «розмитість» правозастосовчої практики унеможливує поведінкову єдність як власників земельних ділянок, так і орендарів землі, коли останні, вступаючи у земельні правовідносини, достатньо точно не можуть передбачити певні правові наслідки при наявності тієї чи іншої дії або бездіяльності. Дані питання мають не лише теоретичне, але і прикладне значення.

Так, земельне законодавство поділяє всі землі на певні категорії, які мають особливий правовий режим (ч. 2 ст. 18, ст. 19 ЗК України).

Суб'єктами права власності на землю в першу чергу є громадяни та юридичні особи, які набувають і реалізують таке право на підставі Конституції України, Земельного та Цивільного кодексів України, а також інших законів, які носять похідний характер від цих основоположних нормативних актів (ч. 2 ст. 78 ЗК України, ч. 1 ст. 328 ЦК України). Як уже зазначалося вище, земельно-майнові спори спрямовуються до єдиного об'єкта – земельної ділянки як природного базису, а відтак питання набуття прав володіння, користування та розпорядження такою власністю завжди пов'язані із узаконенням таких прав державою по відношенню до кожної земельної ділянки. У зв'язку з цим, у власників чи користувачів земельних ділянок виникає право на захист не лише по відношенню до їх меж, але і цілісності та якості використання земельних ділянок.

Таким чином, для правозастосування норм права у сфері земельних спорів важливим питанням є визначення і погодження меж земельних ділянок на місцевості. Перевірка таких обставин є важливою для правозастосування, оскільки узгодження меж між суміжними співвласниками чи землекористувачами виступає гарантією запобігання межовим спорам, а відтак процес узгодження меж забезпечує кожному непорушність права власності з одного боку та його визнання, а відтак і узаконення прав один-одного – з іншого. Безумовно, такі земельно-майнові

спори повинні урегулюватися на підставі закону, під яким, як зазначала Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 22 вересня 2020 р. (справа № 214/6174/15-ц, провадження № 14-114цс20) потрібно розуміти нормативно-правовий акт, що має бути доступним для заінтересованих осіб, чітким та передбачуваним у питаннях застосування та наслідків дії його норм [3].

Певні аспекти правозастосовчої практики судів загальної юрисдикції в земельних спорах можна розкрити на прикладі цивільної справи № 357/8277/19, яку розглянув Білоцерківський міськрайонний суд Київської області, вирішення якої пройшло свій шлях від суду першої інстанції до Великої Палати Верховного Суду. Предмет даної справи відзначається об'ємністю позовних вимог, до складу яких входили: визнання недійсним договору оренди землі, скасування рішення про державну реєстрацію речового права на нерухоме майно, витребування земельної ділянки з чужого незаконного володіння та користування, внесення змін до договору оренди землі. Рішенням Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05 листопада 2020 року у задоволенні позову по всіх вищезазначених питаннях було відмовлено, оскільки орендодавець уклав договір оренди земельної ділянки, який було зареєстровано державним реєстратором, але в подальшому державну реєстрацію було скасовано відповідно до наказу № 727/5 Міністерства юстиції України від 15 березня 2018 року за скаргою, поданою стороною, оскільки така реєстрація була перешкодою до розподілу земельної ділянки. Після цього власник уклав інший договір оренди земельної ділянки з іншим орендарем. Оскільки перший орендар не погоджувався з таким розвитком подій, він і звернувся з позовом до суду. Суд першої інстанції зазначив, що після скасування державної реєстрації, право особи на розподіл земельної ділянки не порушується. При цьому, у позивача після скасування реєстрації права оренди земельної ділянки, право на таку оренду є відсутнім, а відтак відсутній і факт порушення його майнових прав. Земельна ділянка на час розгляду справи була розділена і таким чином утворились дві суміжні земельні ділянки. З урахуванням цього позивач вибрав неефективний спосіб захисту своїх порушених прав, оскільки процес внесення змін в договір оренди земельної ділянки потребуватиме об'єднання земельних ділянок, що неможливо, оскільки вже сформовані дві нові земельні ділянки, які є окремими об'єктами цивільних прав із своїми обособленими межами та площами, що унеможливило внесення змін до першого договору оренди» [4].

Постановою Київського апеляційного суду від 23 лютого 2021 року рішення суду першої інстанції було залишено без змін. В обґрунтування такого рішення суд зазначив, що оскільки державну реєстрацію договору оренди земельної ділянки було скасовано, то і договір оренди є таким, що втратив чинність, а відтак власник мав право на укладення іншого договору. Права ж першого орендаря при цьому не порушуються, оскільки він втратив право оренди [5].

Позивач у своїй касаційній скарзі посилався на порушення нижчестоящими судами вимог п. 1, 3, 4 ч. 2 ст. 389 ЦПК України, оскільки суди врахували висновки Верховного Суду у справах № 322/1178/17; 357/8110/18; 387/515/18 та інші, які не підлягали врахуванню в межах даної справи. Інші ж висновки Верховного Суду, які безпосередньо стосуються даної справи, навпаки не були враховані. При цьому, суди всупереч висновкам Великої Палати Верховного Суду у справі № 696/1693/15-ц помилково ототожили державну реєстрацію договору оренди земельної ділянки з державною реєстрацією права оренди на земельну ділянку, що призвело до помилкового застосування ч. 1 ст. 210 ЦК України. Крім того, суди неправильно тлумачили п. 37 договору оренди земель-

ної ділянки, згідно з яким цей договір набирає чинності після підписання сторонами та його державної реєстрації. Відсутність же державної реєстрації права оренди на земельну ділянку відповідно до правових висновків Верховного Суду не свідчить про те, що договір оренди не укладено, як і про те, що орендар за таким договором не має права оспорити договір, укладений орендодавцем з іншим орендарем. Навпаки, він має таке право з огляду на дійсність договору оренди земельної ділянки, укладеного раніше з власником землі. Таким чином, у разі скасування державної реєстрації права оренди на земельну ділянку в такої особи відсутнє право її оренди, що суперечить Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [6], ст. 11 ЦК України та ст. 124 ЗК України.

Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду, обґрунтовуючи підстави для відступу від висновку Верховного Суду України, висловленого у постанові від 13 червня 2016 р. (справа № 6-643цс16) зазначив, що «цивільні права та обов'язки, на досягнення яких було спрямоване волевиявлення сторін під час укладення договорів оренди, набуваються після відповідної державної реєстрації. Виходячи з положень статті 638 ЦК України та статей 125, 126 ЗК України договір оренди землі набуває чинності з дня проведення його державної реєстрації». Оскільки вказана постанова Верховного Суду України ґрунтувалася на тому, що 1 січня 2013 року набрали чинності зміни, внесені Законом України від 11.02.2010 р. № 1878-VI «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та інших законодавчих актів України», яким із тексту статей 182, 640, 657, 732, 745 ЦК України було виключено посилання щодо державної реєстрації правочинів, а із Закону України від 06 жовтня 1998 року № 161-XIV «Про оренду землі» були виключені статті 18 та 20 про обов'язковість державної реєстрації договорів оренди земельної ділянки. В той же час, відповідно до ст. 125, 126 ЗК України, право оренди земельної ділянки виникало з моменту державної реєстрації цих прав. Разом з тим, Суд зазначав, що Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішенням Європейського суду з прав людини від 24 червня 2003 року № 44277/98 «Стретч проти Сполученого Королівства» встановлено, що «правомірні очікування» мають статус майна і позбавлення сторони правомірних очікувань є неприпустимим. Отже, особа, що першою уклала договір оренди, отримує легітимні сподівання та правомірні очікування на законне завершення такої процедури, а також реалізацію права користування земельною ділянкою протягом всього погодженого строку [7].

Приймаючи справу до свого провадження, Велика Палата Верховного Суду зазначила, що існує якісний критерій, який свідчить про наявність виключної правової проблеми, оскільки однакове застосування норм права забезпечує правову визначеність у державі, яка керується верховенством права. Єдине застосування норм права поліпшує громадське сприйняття справедливості та правосуддя, довіру до відправлення правосуддя, а також сприяє стабілізації обстановки у проблемному регіоні. Крім того, окрім принципів цивільного права – справедливості, добросовісності та розумності, суд керується аксіомою цивільного судочинства «Placuit in omnibus rebus praesertim esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem», що означає «У всіх юридичних справах правосуддя й справедливість мають перевагу перед строгим розумінням права». З урахуванням даних обставин, Велика Палата Верховного Суду прийняла справу до свого провадження, зазначивши також, що «при розгляді таких справ слід оцінювати поведінку сторін через призму добросовісності» [8].

В подальшому, розглянувши дану справу по суті, Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 18 квітня 2023 року зазначила, що не вбачає підстав для відступу від висновку, викладеного в постанові Верховного Суду України від 13 червня 2016 року у справі № 6-643цп16, у частині того, що договір є укладеним з моменту досягнення сторонами в належній формі згоди з усіх істотних умов договору, а право оренди виникає з моменту його державної реєстрації. В той же час, Велика Палата все ж відступила від висновку, викладеного у даній постанові, але лише у частині того, що виходячи з положень статті 638 ЦК України, статей 125, 126 ЗК України договір оренди землі набуває чинності з дня проведення його державної реєстрації, врахувавши той факт, що даний висновок стосується чинності договору оренди землі, укладеного після 01 січня 2013 року, тобто після зміни законодавчого регулювання [9].

Автор навмисно взяв за основу дану цивільну справу, оскільки в ній сконцентрована велика кількість питань у сфері правозастосування, сформульованих як сторонами спору, так і судами різних інстанцій, які ґрунтуються як на правотлумаченні, застосуванні висновків судової практики, так і судовій правотворчості з точки зору якісних критеріїв виключної правової проблеми, якими керується Велика Палата Верховного Суду. Попри те, що касаціонним цивільним судом було зазначено значний перелік виключних правових проблем, врегулювання яких на їх думку, потребувало втручання вказаного вище постійно діючого колегіального органу, при детальній перевірці наявної судової практики виявилось, що більша частина роз'яснень щодо застосування норм права в спірних земельних правовідносинах, вже була надана Верховним Судом раніше, шляхом закріплення висновків щодо застосування норм права у його постановках, що свідчить про наявність усталеної практики, яка не потребує зміни. При цьому, як суд першої, так і суд апеляційної інстанції, ана-

лізували вказану судову практику при вирішенні земельного спору (що, зокрема, вбачається зі місту їх судових рішень), однак значна частина правових питань не дала змогу детально сконцентруватись на її аналізі саме в контексті обставин вказаної цивільної справи, що призвело до часткового скасування рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05 листопада 2020 року та постанови Київського апеляційного суду від 23 лютого 2021 року.

Крім того, вищевказаний приклад судової практики яскраво відображає проблематику правозастосування земельно-правових та цивільно-правових норм у випадку їх законодавчої зміни в той період, коли земельні правовідносини, які виникли раніше, продовжують тривати. Практика правозастосування у розглянутій справі дає змогу дійти до висновку, що при застосуванні правових роз'яснень Верховного Суду, обов'язковим є врахування наявності чи відсутності у конкретного нормативного акту, норми якого підлягають застосуванню, зворотної дії в часі.

Висновки. Земельні спори з точки зору правозастосування в судах загальної юрисдикції є однією із найскладніших категорій цивільних справ. Проблема правозастосування лежить у сфері комплексного застосування як земельного, так і цивільного законодавства. Такий правозастосовчий алгоритм стосується як простого шаблонного застосування норм права, так і змістовного їх тлумачення, застосування правових аналогій, а в окремих випадках і судової правотворчості. Саме з цих підстав важливе місце у сфері правозастосування належить судовій практиці, яку сьогодні формує Велика Палата Верховного Суду. Мета такого формування спрямована на єдність правозастосовчої практики у всіх судах загальної юрисдикції в кожній цивільній справі, предметом якої є розгляд будь-якого виду земельного або земельно-майнового спору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України. Дис...на здобуття наук. ступеня докт. філос. в галузі знань 08 «Право». Суми, 2023. 241 с.
2. Стефанчук Р. О. Про засади правового регулювання правотворчої діяльності в Україні. *Право України*. 2021. № 12. С. 11–22.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 р. у справі № 214/6174/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270721> (дата звернення: 22.09.2023).
4. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 05 листопада 2020 року у справі № 357/8277/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92859461> (дата звернення: 22.09.2023).
5. Постанова Київського апеляційного суду від 23 лютого 2021 року у справі № 357/8277/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95262642> (дата звернення: 22.09.2023).
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 06.10.2023).
7. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 червня 2022 року у справі № 357/8277/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105148796> (дата звернення: 22.09.2023).
8. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 28 липня 2022 р. у справі № 357/8277/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637706> (дата звернення: 22.09.2023).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 квітня 2023 року у справі № 357/8277/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110367952> (дата звернення: 22.09.2023).